

ФУНКЦЫІ ЗНАКАЎ ПРЫПЫНКУ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ (на матэрыяле твораў А. Разанава)

Аўтар: Саўчанка Вольга Мікалаеўна,
загадчык кафедры беларускай і рускай моў

Кантактная інфармацыя: тэл.: (+375 222) 28-56-55.

Апісанне: У артыкуле “Функцыі знакаў прыпынку ў паэтычных тэкстах (на матэрыяле твораў А. Разанава)” вызначаецца роля сэнсавага, граматычнага і інтанацыйнага прынцыпаў пастаноўкі знакаў прыпынку. Аднак асаблівае месца адводзіцца стылістычнаму прынцыпу, выразна адлюстраванаму ў творах мастацкай літаратуры. Ілюстрацыйна пацвярджаецца магчымасць замены аднаго знака прыпынку іншым, нетыповая спадучальнасць знакаў прыпынку, прыводзяцца прыклады, у якіх функцыю знака прыпынку можа прымаць дэфіс. Такім чынам пацвярджаецца выснова аб магчымасці знакаў прыпынку выступаць у якасці сродку выражэння падтэксту.

Description: In the article “Functions of Punctuation Marks in Poetic Texts by Ales Razanau” the role of semantic, grammar and intonation principles of punctuation is determined. The major emphasis is laid on the stylistic principle vividly reflected in literature. The article proves a variation of punctuation marks, illustrates an atypical combination of punctuation marks and the examples where a hyphen may take the function of punctuation marks. Thus the author draws a conclusion that punctuation marks function as means of implication.

Галіна прымянення распрацоўкі: Адукацыя.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: Падрабязна характарызуецца стылістычная функцыя знакаў прыпынку, абгрунтоўваюцца магчымасці абзаца выступаць у якасці спецыфічнага знака прыпынку, прыводзяцца прыклады, у якіх функцыю знака прыпынку прымае дэфіс.

Пунктуацыя, бясспрэчна, з’яўляецца важным сродкам афармлення пісьмовага маўлення. Знакі прыпынку падзяляюць тэкст на пэўныя часткі, тым самым даючы правільна разумець напісанае, лёгка і хутка чытаць. Тэксты са знакамі прыпынку арыентаваны на адназначнае, паступовае ўспрыняццё, чаго нельга сказаць пра тэксты без знакаў прыпынку, разуменне якіх можа быць поўнаснаю індывідуальным, а паступальнасць успрыняцця часта замяняецца цэласнасцю, асобнымі элементамі якой вылучыць бывае вельмі цяжка. Большасць даследчыкаў адзначае тры прынцыпы ўжывання знакаў прыпынку – *сэнсавы*

(М.В. Ламаносаў, Ф.І. Буслаеў), *граматычны*, або *сінтаксічны* (Л. Зізаний, М. Грэх), *інтанацыйны* (М. Смятрышкі, В. Вастокаў, Л. Шчэрба). Сэнсавы прынцып прадугледжвае пастаноўку адпаведных знакаў прыпынку (кропка, пыталнік, клічнік, шматкроп'е) або іх спалучэнняў у канцы сказа, а таксама працяжніка паміж дзейнікам і выказнікам. Граматычны прынцып арыентаваны на ўжыванне знакаў прыпынку ў залежнасці ад структурнай арганізацыі сказа (выдзяленне пабочных і ўстаўных канструкцый, параўнальных зваротаў, адасабленне членаў сказа, раздзяленне аднародных членаў сказа і інш.). Інтанацыйны прынцып патрабуе пастаноўкі знакаў прыпынку з улікам рытмічна-меладыйнай арганізацыі твора (спалучэнне коскі і працяжніка на мяжы дзвюх частак перыяду – павышэння і паніжэння тону).

А.І. Яфімаў дапускае магчымасць *стылістычнай* функцыі знакаў прыпынку і тлумачыць гэта тым, што “1) пры дапамозе іх [знакаў прыпынку. – В.С.] перадаюцца эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні слоў і выразаў; 2) спецыфічнае іх прымяненне адлюстроўвае своеасаблівасць пісьменніцкага выкладу, спосабы словаўжывання і пабудовы фразы; 3) у паэтычных творах (як і ў праявічных) яны вылучаюць рытма-меладыйныя тыпы вымаўлення і раздзяляюць тэкст на часткі; 4) выступаючы ў сваёй асноўнай функцыі, знакі прыпынку афармляюць логіка-граматычныя адносіны паміж сказамі і членамі сказаў” [1, с. 424].

Ніводнаму іншаму знаку прыпынку не ўласціва такая ступень мнагазначнасці, экспрэсіўнасці і стылістычнай афарбаванасці, як шматкроп'ю. Менавіта гэты знак прыпынку як асобна, так і ў спалучэнні з іншымі знакамі дапамагае арыгінальнаму выражэнню імпліцытнасці, уплывае на фарміраванне індывідуальнага стылю пісьменніка. Прааналізуем, напрыклад, стылістычную ролю некаторых знакаў прыпынку ў вершах А. Разанава. Для стварэння падтэксту паэт часта звяртаецца да шматкроп'я. З дапамогай гэтага знака прыпынку аўтар можа перадаваць:

1) перарывістасць, нязвязнасць маўлення, уяўнасць таго, што адбываецца:

Засцярога...

І боязь...

І ўсхліп...

Не спіць...

Там – удары стыхій, там – дажджу лапатанне...

Адыходзіць жыццё,

без аказу жыццё,

ды любоў, ды любоў яму ўся за пытанне.

(А. Разанаў. Пытанне)

Нават без суцэльнага ўспрыняцця твора можна зразумець значэнне такой адрывістасці: паэт разважае над сэнсам жыцця і над стыхійнай роляй пачуццяў. Акцэнтаваць увагу на філасофскім роздуме дапамагае спалучэнне пытал-

ніка і шматкроп'я, клінініка і шматкроп'я, выразнай ілюстрацый чаго можа паслужыць наступны прыклад:

*Нерухама трываць: не патрэбны ні розум, ні зрок,
і чакаць, і чакаць – праяснення?.. змяркання?..*

Забыццё б! Забыццё!..

Ці – апошні рывок

Да канца, да святла, да надзеі – ў змаганне!..

(А. Разанаў. Распачная балада);

2) павелічэнне паўзы паміж адзінкамі маўлення, што набліжае да рэальнасці выражэнне эмоцый:

Каханне – куды ты?

Бывай!..

Ідзі...

не пакінь...

не астанься.

(А. Разанаў. Смуткуе бярозавы гай...);

3) недаказ, звязаны з рознымі стылістычнымі ўстаноўкамі: з немагчымасцю выказаць думку ў пэўнай сітуацыі, з нежаданнем назваць некаторыя рэчы сваімі імёнамі, з мэтай стварэння інтрыгі вакол пэўных падзей або асоб і інш., напрыклад:

*Мы не ўваходзім у хату: у ёй жылі
нашы дзяды, у ёй жылі прадзеда, на-
шы, а мы стаім на парозе, на шчырым
парозе, і адчуваем, што мы гэтаксама
парог, да якога – няма нас, і пасля
якога – няма...*

(А. Разанаў. Парог);

4) эмацыянальнасць:

*Ты не ўмяшчаешся ў куток,
Дзе трызніць Буг, дзе Белавежа...*

Твае не вызначыць мне межы

І не намацаць твой выток.

У свет бадючы дабяля,

У снежны свет, мае усходы

Ідуць: ты там... там ты была!..

Ты ўся наводдалі заўсёды.

(А. Разанаў. Радзіма)

5) супастаўленне пачуццяў, адчуванняў чалавека з апісаннем надвор'я, падзей рэчаіснасці:

Час абарваны...

Сню нябыт...

*Абрабаваныя пагляды...
Нібы спывае ў плыні плыт,
срабрыста свеціцца спагада,
і ззяе захад залаты,
і сны расплаўленыя
паляць...
Расперазаныя плыты –
спывае спадчына і памяць...*

(А. Разанаў. Папярэджанне)

Такое супастаўленне накіроўвае да ўспрыняцця аўтарскіх думак праз уласны жыццёвы вопыт рэцыпіента, а значыць дапускае магчымасць няпоўнага паразумення стваральніка і ўспрымальніка твора.

Стылістычная роля шматкроп'я ўзмацняецца ў выпадку яго выкарыстання на месцы іншых знакаў прыпынку. Прааналізуем наступныя прыклады:

*Панурыя мury...
прыцяты брук...
глухія камяніцы... –
што ні скажаш,
сам не пачуеш...*

(А. Разанаў. Першая паэма шляху);

*Ачнуўся я...
Мне чуўся ціхі звон...*

(А. Разанаў. Першая паэма шляху).

У першым выпадку аўтар выкарыстоўвае шматкроп'е замест коскі, у другім – замест двухкроп'я. Такая замена не проста адцягвае ўвагу ад тыповага для коскі пералічэння або супастаўлення ці размеркавання, не проста зніжае выразнасць уласцівых для двухкроп'я прычынна-выніковых сувязей, але і стварае атмасферу ўяўнасці, неразмежавання рэальнага і нерэальнага, істотнага і неістотнага, накіроўвае да міжрадковага размяшчэння самай важнай інфармацыі.

Некаторыя лінгвісты (у прыватнасці, Г.Н. Ключаў) прапануюць уключыць у сістэму знакаў прыпынку абзац [2, с. 13]. Сапраўды, абзац не проста перадае, а ўзмацняе эмацыянальна-экспрэсіўныя значэнні слоў, падзел тэксту на абзацы абумоўлены індывідуальным стылем пісьменніка; абзац сэнсава і візуальна падзяляе тэкст на лагічна звязаныя паміж сабой адрэзкі. Абзацу ўласцівы наступныя функцыі: структурна-семантычная, выдзяляльная, стылістычная, тэкстаўтваральная. Менавіта тэкстаўтваральная функцыя найбольш выразна адрознівае абзац ад іншых пунктуацыйных знакаў. Стылістычная функцыя абзаца і яго адначасовае ўспрыняццё як спецыфічнага, адметнага знака прыпынку надзвычай выразна праяўляецца ў кожным з версэтаў А. Разанава, напрыклад:

У завеі — зямля, у завеі — дрэвы.
і людзі, якія жылі і якія яшчэ не
жылі, — у завеі,
і я таксама ў завеі...

дзе яно, мінулае?!
Дзе яна, будучыня?!
Дзе яно, сёння?..

Болей няма на каго наракаць.
болей няма каму дзякаваць — за
ўсё, што давалася і адымалася, радала
і засмучала,
і болей няма каму ведаць, які я:
добры альбо благі, брыдкі альбо прыго-
жы, стары альбо малады...

Адступіў ад мяне белы свет, аб-
ступіла мяне беспрасвецце.

(А. Разанаў. Завея)

У прыведзеным прыкладзе абзац зусім не супадае з пачаткам новага сказа або страфы, ён уплывае на рытмічна-меладычную арганізацыю твора, вылучае найбольш істотную ў аўтарскіх разважаннях інфармацыю, перадаючы эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні вынесеныя ў асобны радок слоў і выразаў, узмацняючы ролю анафараў ў абзацаваных радках.

Варта звярнуць увагу на той факт, што функцыю знака прыпынку ў паэтычных творах могуць прымаць іншыя як графічныя, так і неграфічныя сродкі. Паколькі ў апошні час некаторыя даследчыкі прапануюць разглядаць тэкст як прасторавае графічнае рашэнне, то для разумення сутнасці пунктуацыі прапануецца ўказваць на “супрацьпастаўленне графічнай прасторы, у якой яна дзейнічае” [3, с. 61]. У гэтых адносінах, зыходзячы менавіта з прасторавага ўспрыняцця пунктуацыі, можна лічыць знакам прыпынку дэфіс, прычым успрыняцце яго ў гэтай ролі ў паэтычнай творчасці даволі актыўнае, напрыклад:

З глыбінь,
як лава з кратара,
вырвецца распад.

Экс-

перы-

мен-

та-

та-

ры

не ідуць назад.

(А. Разанаў. Эксперымент)

Стандартная рифма і рытміка верша ўскладняецца візуальным лясвічным афармленнем перадапошняга радка. Такі падыход аўтара дастаткова прадуманы: як у запаволеным кадры, асэнсоўваецца слова *эксперыментатары*. Запавольванне тэмпу маўлення, інтанацыйнае выдзяленне ўплывае на ўспрыняцце дадатковай, іранічнай інфармацыі, змешчанай у выдзеленым такім чынам слове.

На падставе прааналізаванага тэарэтычнага і фактычнага матэрыялу можна зрабіць наступныя высновы:

- усе функцыі пунктуацыйных знакаў ні ў якім разе не супярэчаць адна адной, а, наадварот, дапаўняюць, узмацняюць адна адну, падкрэсліваючы значымасць выдзеленай канструкцыі. Не трэба скідваць з рахунку яшчэ і тое, што адзін і той жа знак прыпынку ў розных кантэкстах можа мець розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні, змяшчаць розную падтэкставую інфармацыю;
- выкарыстанне аднаго знака прыпынку замест іншага прыводзіць да частковага або нават поўнага пераразмеркавання сэнсавых адносін паміж кампанентамі сказа (сказаў). Такая замена звычайна апраўдваецца імкненнем аўтара накіраваць чытача да новага ўспрыняцця тэкставай інфармацыі;
- любое спалучэнне знакаў прыпынку пэўным чынам звязана з іх паходжаннем і структурай і арыентуе на аб'яднанне розных сэнсаў у адзіным выказванні;
- рознанакіраванасць поглядаў на сутнасць пунктуацыі, з аднаго боку, спрыяе найбольш глыбокаму, дэталёваму яе даследаванню, выяўленню новых, раней не заўважаных яе магчымасцей. З другога боку, ускладняецца вырашэнне суадноснасці пэўнага знака з пунктуацыйным (напрыклад, дэфіс). Узнікае таксама праблема варыянтнасці і спалучальнасці знакаў прыпынку, тым больш што імкненне да візуалізацыі мастацкай творчасці некалькі змяняе падыход да адносна стабільнай, усталяванай сістэмы пунктуацыйных знакаў.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. **Ефимов, А.И.** Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 520 с.
2. **Клюсаў, Г.И.** Основы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі / Г.И. Клюсаў. – Гродна: ГрДУ імя Я. Куналы, 1993. – 268 с.
3. **Ким, И.Е.** Пространственно-кинематическая концепция пунктуации / И.Е. Ким // Кириллица – латиница – гражаница: коллективная монография / отв. ред. Т.В. Шмелева. – ИовГУ имени Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2009. – С. 53-64.